

**AĞCA, Ferruh (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde
Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara. X + 246 s.,
ISBN: 978-975-456-098-5***

Hüseyin Yıldız*

Geniş anlamda Eski Türkçe, dar anlamda da Budist Türk Çevresi Metinleri üzerine yapılan çalışmalar gerek Türkiye’de gerekse dünya çapında son derece sınırlı. Reşit Rahmeti Arat, F. Sema Barutçu Özönder, Ceval Kaya, Mehmet Ölmez gibi birkaç isim dışında Türkiye’de; W. Bang, A. von Gabain, W. Radlov, P. Zieme, M. Erdal gibi birkaç isim dışında da dünyada bu konuda çalışan araştırmacı sayısı pek fazla değil. Son yıllarda yazdığı makalelerle, sunduğu bildirilerle ve yaptığı tanıtımlarla bu listeye eklenen bir isim olan ve Erciyes Üniversitesi’nde 1999 yılında savunduğu *Karamanlı Türkçesi Morfolojisi (Şekil Bilgisi)* başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamlayan Ağca, 2006 yılında da *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihendirilmesi* adlı teziyle doktor unvanını alır. Eski Türkçeyle ilgili özellikle morfolojik konularda çalışmalar yapan Ferruh Ağca’nın döneme ait çalışmalarından bazıları şunlardır:

- 2006** Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi (Doktora Tezi)
- 2007** Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde Fiil + -mAk + İyEk Bol- Yapısı Üzerine (Makale)
Eski Türkçede {-A /- I /- (y) U} Ünlü Zarf - Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine (Makale)
Maniheist ve Buddhist Türk Çevresi Metinlerinde Sıfatlarda Karşılaştırma Şekilleri (Bildiri)
Abdurishid Yakup. Diřastvustik, Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catusparisat-sutra. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2006. VIII + 176 ss. ISBN 3-447-05252-x. (Tanıtma)
- 2009** Ceval Kaya, Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi, Giriş, Tıpkıbasım, Metin, Çeviri, Notlar ve Dizinler, Türk Dil

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kurumu Yayınları: 930, Ankara, 2008, ss. 216, ISBN 978-975-16-2032-3. (Tanıtma)

2010 Eski Türkçe –gA(y)sUg Eki ve Türk Dili Alanındaki Türevleri Üzerine (Makale)

Çağdaş Moğolcanın Grameri, Moğol Atasözleri gibi akademik bakımdan önem taşıyan birçok yayımla Türkoloji dünyasına, uzun bir aradan sonra, yeniden giren Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2010 yılı içinde Ferruh Ağca imzalı Eski Türkçe açısından son derece önemli bir eseri daha yayımları arasına kattı: *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*.

Eski Uygur Türkçesi çalışmalarının metin neşrinin dışına çıkması bakımından da önem taşıyan bu çalışma, birbiriyle ilgili olmasına rağmen birbirinden uzak duran Türkoloji ile dil bilimi bilim dallarını birleştiren bir niteliğe de sahip.

Tarihî Türk lehçelerinde sık görülen metin neşri çalışmaları Eski Uygur Türkçesi gibi ender işlenmiş tarihî lehçelerde hâlâ önemli olsa da Eski Oğuz Türkçesi gibi sık işlenmiş lehçelerde orijinal bir tespit içermediği müddetçe emek kaybı olarak yorumlanabilir ve bu tür lehçelerle ilgili olarak, elde yeteri kadar neşredilmiş metin verisi olduğunu dikkate alarak, belki de problematik ve mukayeseli çalışmalar daha faydalı olabilir. Ancak Eski Uygur Türkçesi gibi metin neşri az yapılan, yapılanların birçoğuna da ulaşılması güç olan, sınırlı kaynağa sahip lehçelerde bir problemi ele alan veya bir konuyu derinlemesine inceleyen, mukayese eden çalışmalar yapmak güç olsa gerektir.

Bu güçlükleri aşarak 7'si Türk runik harfli metin, 15'i Maniheist Türk çevresi metni, 96'sı Budist Türk çevresi metni, 3'ü Hıristiyan Türk çevresi metni, 5'i Uygur sivil metinleri, 3'ü ilk İslamî Türk çevresi metni olmak üzere kimi müstakil kitap, kimi makale/bildiri olmak üzere toplamda 129 metnin taranmasıyla kendine oldukça geniş bir veri tabanı oluşturan Ağca; eserini giriş bölümü hariç üç ana bölümde işlemiştir:

0. Giriş ve Metodoloji

- 0.1. Olumluluk ve Olumsuzluk Kavramları
- 0.2. Dilbilim Araştırmalarında Olumsuzlukla İlgili Teori ve Yaklaşımlar
- 0.3. Maniheist ve Budist Türk Çevresi

1. Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk Şekilleri

- 1.1. Fiillerde Olumsuzluk (Standart Olumsuzluk)
- 1.2. İsim Öbeklerinde / Cümlelerinde Olumsuzluk: *ermez*

2. Budist Türk Çevresi Metinlerinde Yokluk Şekilleri

- 2.1. İsimlerde Yokluk Şekilleri
- 2.2. İsim Öbeklerinde / Cümlelerinde Yokluk Şekilleri

3. Olumsuzluk ve Yokluk Niceleyicileri

- 3.1. arıttı
- 3.2. idi
- 3.3. neng

4. Sonuç

5. Kaynaklar

6. Dizin

Çalışmanın önsözünde de görüldüğü üzere Türklük bilimi araştırmalarında yaygın olarak Eski Türkçe dönemi içinde Maniheist-Budist Türk çevresi adıyla adlandırılabilir dönem, 8. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık yedi yüzyıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Büyük ölçüde Budist Türk çevresinde yazılmış metinlerdeki olumsuzluk ve yokluk şekilleri üzerine odaklanan, ancak Uygur Türklerinin başka çevrelerde yazmış oldukları metinleri de kapsayan çalışma; Maniheist Türk çevresi, Hıristiyan Türk çevresi ve din dışı Uygur metinlerindeki şekilleri de mukayese ederek olumsuzluk ve yokluk ifadelerinin mevcudiyetlerini ve kullanım şekillerini değerlendirmiştir. Türk runik harfli külliyat ile 11-12. yüzyıllara ait ilk İslamî Türk çevresi metinleriyle de mukayeselerin yapıldığı çalışmada, kültürel çevre farklılıklarının olumsuzluk ve yokluk şekillerine tesir edip etmediği de sorgulanmıştır.

Olumsuzluk kavramının evrensel dil bilimi çerçevesinde ifade edilen teori ve yaklaşımlar temelinde ele alındığı giriş bölümü üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık olan *Olumluluk ve Olumsuzluk Kavramları* bölümünde genel bilgiler verildikten sonra olumsuzluk kavramının Aristo'nun önermesel kip derecesinin en sonunda bulunduğu değinilmiş; felsefi ve mantıksal ilgilerle olumluluk-olumsuzluk kavramları Givón ve Miestamo'dan da yararlanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Dilbilim Araştırmalarında Olumsuzlukla İlgili Teori ve Yaklaşımlar, giriş bölümünün ikinci başlığıdır (s. 2) ve kendi içinde de ikiye ayrılarak incelenir: *1. Anlam Bilimi Açısından Olumsuzluk* ve *2. Biçim Bilimi, Biçim Söz Dizimi ve Söz Dizimi Açıklarından Olumsuzluk*. Olumsuzluk, söz dizimi ve anlam bilimi hakkında Zeijlstra, Jespersen, Klima ve Jackendorf'un fikirlerinden hareketle genel bilgilerin verildiği bu bölümde, Zeijlstra'ya göre olumsuzluk unsurları, Jespersen'in dillerdeki olumsuzluk gelişimi ile ilgili belirlediği safhalar, Veselinova'nın olumsuzluk stratejileri (A ve F grubu) sıralandıktan sonra olumluluk-olumsuzluk ilişkisine (*vice versa*) değinilir ve Budist Türk çevresine

ait örnekler gösterilir (s. 4-5).

Anlam Bilimi Açısından Olumsuzluk başlığını taşıyan ilk kısımda olumsuzluk işaretleyicisine sahip yapıların ifade ettiği anlam boyutu, olumsuzlaştırıcı zarflar ve şartlı söz öbeklerinin anlam bilimiyle ilgisi üzerinde durulmuştur. Budist Türk metinlerinden örneklerle de açıklanmaya çalışılan konu, bazı edatların ve soru sözcüklerinin olumsuzluk kavramıyla ilişkisine de değinmiştir.

İkinci kısmı oluşturan *Biçim Bilimi, Biçim Söz Dizimi ve Söz Dizimi Açılımlarından Olumsuzluk* konusunda; öncelikle olumsuzluk ifadesinin ve olumsuzluk şekillerinin ele alınması söz konusudur. Burada çeşitli bilim adamlarının olumsuzluk tasnifleri de verilir. Mesela Dahl dünyadaki dillerde görülen biçim bilimsel olumsuzluğu dört kısma ayırmıştır (s. 11): *Ön-eklerle yapılan olumsuzluk, son-eklerle yapılan olumsuzluk, vezne/ölçüye bağlı (prosodic) olumsuzluk, indirgeyici (reduplicative) olumsuzluk*. Aynı şekilde Payne, Honda ve Auwera'nın da olumsuzluk tasnifleri vardır. Ağca, burada Miestamo ve Veselinova gibi araştırmacıların görüşlerini göz önünde bulundurarak, kitabına da uygulayacağı kendi tasnifini de yapar (s. 13):

1. Olumsuzluk
 - 1.1. Fiillerde Olumsuzluk (Standart Olumsuzluk)
 - 1.2. İsim Cümlelerinde Olumsuzluk
2. Yokluk
3. Olumsuzluk Niceleyicileri

Daha sonra bu bölümü dört alt başlığa ayıran Ağca'nın ilk başlığı *Standart Olumsuzluk / Fiil Olumsuzluğu, Biçim Bilimsel Olumsuzluk, Söz Dizimsel Olumsuzluk* olarak verilir. Burada olumsuzluk kavramının dünya dillerindeki konumundan ve olumsuzluğun genellikle evrensel bir kategori kabul edildiğinden bahsedilir. Özellikle yapısal/söz dizimsel / standart olumsuzlukta mutlaka bir olumsuzluk işaretleyicisinin olduğu vurgulanır. Temeli 1917'de Jespersen'in yazdığı bir makaleye dayanan standart olumsuzluk teorisi, açık bir şekilde olumsuzlaştırıcının gramatikalizasyonuna işaret etmektedir (s.16). İkinci olarak *Fiil Olmayan Sözcük ve Söz Öbeklerinde Olumsuzluk* başlığı gelir. Miestamo ve Auwera'ya olumsuzluğun olumlu karşılığının olmadığı ve asimetric olduğundan bahseden bu kısımda, dünya dillerinde isim cümlelerinin üç şekilde olumsuzlaştırıldığına da değinilmektedir. *Yokluk İfade Şekilleri* üçüncü alt başlıktır ve isimlerin varlık ya da yokluk durumlarını ifade eden şekilleri konu edinir. Son olarak ise *Olumsuzluk Niceleyicileri* başlığı altında olumsuzluk işaretleyicisinden farklı olarak olumsuzluk ifade eden unsurlardan ve bunların biçim söz dizimiyle ilişkisi ortaya konmaya çalışılır.

Giriş bölümünün son kısmı *Maniheist ve Budist Türk Çevresi* başlığıyla işlendiği bu kısımda Uygurların tarihi ve edebiyatı hakkında bilgiler verilir. Uygurların siyasi tarihi, boy adları ile başlayan tarihî bilgiler *Kansu Türk Devleti*

ve *Hoço (Turfan) Türk Devleti* hakkındaki aydınlatıcı bilgilerle tamamlanır. *Maniheist ve Budist Türk Edebiyatı* adı altında dörde ayrılan edebiyat kısmı, *Maniheist, Budist, Nesturî Hıristiyan ve Din Dışı Uygur Edebiyatı* şeklinde ayrı ayrı anlatılır.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk Şekilleri* konusu fiillerde ve isim öbeklerinde/cümlelerinde olmak üzere iki kısımda incelenir. Fiilleri ele alan ilk kısımda *bitimli fiiller* ile *bitimli olmayan fiiller* ayrı başlıklarda ele alınır. *Bitimli/çekimli fiil* terimi *zaman, kiplik, şahıs gibi işaretleyiciler ile belli bir görünüme bürünen ve böylece söz öbeklerini zaman, kiplik ve şahıslara bağlı olarak sonlandıran fiiller* (s. 41) anlamında kullanılmaktadır. Tasarlama kiplerini ve zaman çekim şekilleri olarak ikiye ayrılıp incelenen bitimli fiiller; tasarlama kiplerinden gereklilik ve iktidarîlik biçimlerinde dörder farklı şekilde, şart ve istek/emir kipinde ise tek şekilde incelenmekte; zaman çekim şekillerinden geniş zamanda dört, duyulan geçmiş zaman ile gelecek zamanda iki, bilinen geçmiş zamanda ise bir şekilde işlenmektedir. Ağca'nın da belirttiği gibi, Budist Türk çevresi metinlerinde kiplik ve zaman şekillerinden oluşan bitimli fiillerin olumsuzluğu -mA- işaretleyicisi ile karşılanmıştır (s. 41):

Tasarlama Kipleri

1. Gereklilik
 - isim + kergek;
 - miş (+ İyelik ekleri) + kergek
 - gU (+kergek), -gUIUk, -gU ol (-gUI)
 - mAk kergek
2. İktidarîlik
 - (y)U u- : -(y)U u-ma-
 - (X)p u- : -(X)p u-ma-
 - gAll u- : -gAll u-ma-
 - gAll bol- : -gAll bol-ma-
3. Şart -mA-
4. İstek /Emir -mA-

Zaman Çekimi Şekilleri

1. Geniş Zaman
 - Ar : -mAz
 - Ir : -mAz
 - Ur : -mAz
 - yUr, -r : -mAz
2. Bilinen Geçmiş Zaman -mA-
3. Gelecek Zaman
 - gA(y) : -mA-gA(y)
 - mAçI
4. Duyulan Geçmiş Zaman
 - mIş : -mA-mIş
 - yUk : -mA-yUk

İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle cümle içinde isim, sıfat ve zarf türünden sözcükleri meydana getiren, fiil çekim eklerini almayan biçimler *bitimli olmayan* olarak nitelendirilir (s. 72). Bitimli olmayan fiillerde de olumsuzluk işaretleyicisi -mA-'dır. :

İsim-fiil ekleri

-mAk : -mA-mAk

Zarf-fiil ekleri

-(y)U / -A / -I, -(X)p, -(X)pAn(I)n : -mAtIn

-gInçA : -mA-gInçA

-ken : -mAz erke / -mAzkAn

Sıfat-fiil ekleri

-dUk, -mİş : -mAdUk (~-mAmİş)

-(yX)r : -mAz / -mAyUr

-dAçI : -mAçI / -mAdAçI

-yUk : -mAyUk

-gU : -mAgu

Birinci bölümün ikinci kısmı ise yalnızca *ermez* kelimesinin incelendiği *İsim Öbeklerinde / Cümlelerinde Olumsuzluk* başlığıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Yokluk Şekilleri* konusu isimlerde ve isim öbeklerinde/cümlelerinde olmak üzere iki ayrıdır. İsimlerde yokluk şekillerinin iki şekilde (+sXz ve +sIrA) gösterildiği ilk kısımda baskın olan +sXz biçiminin kullanımları da iki grupta toplanmıştır:

Biçim Bilimi Odaklı +sXz Eki

-mAklİg : -mAksIz

-(X)nçIXg : -(X)nçsXz

-gUIUk : -gUIUksUz

-(X)glXg : -(X)gsXz

+sXzXn

Biçim-Söz Dizimi ve Söz Dizimi Odaklı +sXz Eki

Zarf türünden sözcüklerde

Sıfat türünden sözcüklerde

Zamir türünden sözcüklerde

+sXz Ekli yüklem

+IXg / +sXz Ekli sıfatlar

+sXz Ekli Zarflar

Çalışmada isim öbeklerinde / cümlelerinde yokluk şekilleri olarak iki biçim gösterilmektedir: *bar* : *yok* ve *bultukar* : *bultukmaz*.

Ağca, kitabının üçüncü ve son bölümünü oluşturan *Olumsuzluk ve Yokluk*

Niceleyicileri konusu için üç kelimeyi ele almıştır: *arıtı*, *idi*, *neng*. Her üç kelime incelenirken de, isimlerin ve isim cümlelerinin yokluk şekilleri ile fiillerin olumsuzluk şekillerinde bu olumsuzluk niceleyicilerinin nasıl kullanıldığını ayrı başlıklarla incelemiştir.

Eski Uygur Türkçesinin gramer çalışmalarına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu eser için Ağca'yı tebrik ediyor ve çalışmalarını devam ettirmesini diliyoruz.